

УДК 001.5; 378

Дмитренко Т.О., Копилова С.В.

МІСЦЕ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ В СИСТЕМІ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

На основі аналізу ознак умов узагалі й педагогічних умов зокрема, уточнено сутність поняття «педагогічні умови». Обґрунтовано місце педагогічних умов у системі теоретичного й методологічного знання. Установлено, що їх основною функцією є оптимізація педагогічної системи й підвищення ефективності педагогічного процесу. Здійснений теоретичний аналіз дозволив виділити критерії визначення системи педагогічних умов.

Ключові слова: умови, педагогічні умови, фактори педагогічного процесу, функції педагогічних умов, критерії визначення педагогічних умов

Актуальність теми. Ефективність педагогічного процесу значною мірою визначається тими умовами, в яких він відбувається. У зв'язку з цим істотна кількість педагогічних досліджень присвячена обґрунтуванню педагогічних умов того чи іншого педагогічного процесу. Водночас, питання місця педагогічних умов у системі наукового знання не має однозначного вирішення, що, у свою чергу позначається на невизначеності теоретичних і методологічних засад виділення та конструювання педагогічних умов у відповідних дослідженнях.

Ступінь розробленості проблеми. Розвиток методологічного знання зумовлює звернення науковців до аналізу поняття «педагогічні умови». Н.Іпполітова, Н.Стерхова досліджують його сутність та пропонують власне бачення класифікації педагогічних умов. Є.Хриков критично аналізує місце педагогічних умов у сучасних дослідженнях і пропонує авторське бачення їх функцій. О.Галкіна акцентує увагу на місці організаційно-педагогічних умов у термінологічному апараті педагогічної науки. Враховуючи дискусійний

характер питання щодо місця педагогічних умов у системі наукового знання, вважаємо за необхідне висловити власний погляд.

Мета статті: обґрунтувати місце педагогічних умов у системі наукового знання.

Для досягнення мети необхідно: встановити зв'язок умов із факторами і причинами; уточнити сутність поняття «педагогічні умови»; виявити критерії визначення системи педагогічних умов.

Існують різні підходи до тлумачення понять «умови» і «педагогічні умови». Згідно з діалектичним методом, будь-які об'єкти та явища дійсності існують і проявляються не взагалі, а лише відносно тої або іншої системи зв'язків і відношень, тобто в конкретних умовах. Залежно від них, одні властивості об'єктів актуалізуються, виходять на перший план, інші, навпаки, зберігають лише потенційну можливість свого буття. Наслідок, зумовлений причиною, залежить від умов: одна й та сама причина при різних умовах викликає неоднакові наслідки. Те, як буде діяти причина і яким виявиться наслідок, залежить не тільки від природи причини, але і від характеру умов, при яких розгортається дія цієї причини. Умови, незалежні від причини явища, перетворюють у дійсність можливість породження наслідку, що міститься у причині.

І.Липський замість поняття «причина» уводить поняття «фактор», під яким розуміє сукупність основних причин, що зумовлює виникнення, становлення, розвиток та функціонування об'єкта. Будь-який фактор не діє автоматично: щоб був реалізований його потенціал, необхідні відповідні умови. Умовою є те, від чого залежить дещо інше (зумовлюване), а також суттєвий компонент комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодій), з наявності якого виходить існування даного явища [4]. Отже, умова опосередковує дію причини, тому прояв закономірностей педагогічного процесу визначається тими умовами, у яких він відбувається. Можна стверджувати, що умови виконують функцію актуалізації дії причин. Тому умови мають бути узгоджені із закономірностями й принципами педагогічного процесу. Є.Хриков також

стверджує, що педагогічні умови не можуть суперечити прояву педагогічних закономірностей, принципів та правил.

Під умовами розуміють сукупність об'єктів (речей, процесів, відношень тощо), необхідних для виникнення, існування або зміни даного об'єкта (що зумовлюється) [7]. Виходячи з даного визначення, умови слід розглядати як сукупність зв'язків, відношень об'єкта, які виникають у процесі пізнання, діяльності й спілкування. Залежно від характеру процесу, мова може йти про умови, які забезпечують виникнення (умови становлення), існування (умови функціонування, здійснення діяльності), зміни (умови розвитку). Слід також розрізняти умови педагогічного процесу та умови функціонування педагогічної системи. У першому випадку вони визначаються відповідною метою, яка розглядається в якості причини і зумовлює необхідність створення відповідних умов для одержання наслідку–результату. У другому випадку умови функціонування системи визначаються її зв'язками з зовнішнім середовищем.

У філософському словнику обґрунтовується, що поняття «умови» не збігається з поняттями «середовище», «обставини», адже ці поняття відбивають повну сукупність об'єктів, що складають «оточення» зумовлюваного об'єкта (у тому числі випадкові, що можуть не здійснювати ніякого впливу на нього) [7]. Крім того, ці поняття відбивають лише ті обставини, які є зовнішніми по відношенню до зумовлюваного об'єкта, тоді як у число умов входять і внутрішні його характеристики (умови дії закону). Наприклад, умови навчальної діяльності – сукупність зовнішніх обставин протікання навчальної діяльності та обставин життєдіяльності її суб'єкта; ті й інші є факторами, що сприяють або перешкоджають успішності навчальної діяльності [1]. І хоча мова повинна йти саме про сукупність зв'язків, у якій даний об'єкт з необхідністю виникає, існує, змінюється, але у це число не потрапляють всі існуючі зв'язки та відношення. Кожний об'єкт, що входить до цієї сукупності, розглядається як необхідна умова, а їх єдність – як достатні умови [7]. Умови оцінюються за критерієм необхідності, а їх сукупність – за критерієм достатності.

Сукупність зв'язків розглядають в якості умов, що забезпечують прояв причин явища, в залежності від ситуаційного контексту. Умови завжди конкретні, тобто узгоджуються з ситуацією, характеризують «теперішнє». Ситуація – система зовнішніх по відношенню до суб'єкта умов, що спонукають та опосередковують його активність. Ця якість ситуації (зовнішній характер) означає розташування поза суб'єктом (у просторовому відношенні); у часовому відношенні – передує його дії, у функціональному відношенні – незалежність від нього відповідних умов у момент дії. До елементів ситуації можуть відноситися і стани самого суб'єкта у попередній момент часу, якщо вони зумовлюють його наступну поведінку. Опис ситуації передбачає виділення вимог, які поставлені індивіду зовні або вироблені ним самим, що виступають для нього в якості висхідних (проблемна ситуація) [3]. Звідси, умови не повинні зводитися до вимог, а скоріше мають бути відповіддю на них. Реалізація вимог ситуації створює передумови стосовно її перетворення або подолання. Це дозволяє характеризувати педагогічні умови як такі, що не тільки забезпечують можливість реалізації педагогічного процесу, а й тим самим – дозволяють усунути проблемну ситуацію. Т.Дмитренко також доводить, що наукова цінність педагогічних умов зумовлена їх спрямованістю на вирішення поставленої проблеми [6]. Такої самої думки дотримується Н.Іпполітова, яка вказує, що педагогічні умови направлені на вирішення проблем, що виникають при здійсненні цілісного педагогічного процесу [2]. Це дає можливість зробити висновок, що умови у будь-якому процесі, будучи узгодженими з ситуацією, направлені на вирішення тої проблеми, яка задана вимогами зовнішнього середовища (або самого суб'єкта).

У якості родового по відношенню до умов поняття можна розглядати фактори або обставини. Є.Хриков погоджується з розумінням педагогічних умов як обставин, які обумовлюють певний напрям розвитку педагогічного процесу, проте заперечує визначення умов через поняття «фактор», переконуючи, що педагогічні умови створюються педагогами, є продуктом їхньої діяльності, а фактори існують об'єктивно, незалежно від діяльності [8].

Вважаємо, що автором до уваги прийнято лише об'єктивні фактори. За А.Петрущиком, дію факторів слід розглядати в єдності об'єктивного, суб'єктивного, людського, особистісного. Фактор може тлумачитися як причина, рушійна сила якогось процесу, явища, що визначає його характер або окремі риси; як момент, суттєва обставина у якомусь процесі, явищі [5]. Якщо фактор розглядати в контексті першого визначення, тоді умови будуть ототожнюватися з причинами, що є недопустимим. Обставина тлумачиться як: 1) явище, що сприяє якомусь іншому явищу та з ним пов'язане; 2) умови, що визначають стан, існування чогось [5]. Отже, більш широким поняттям виступають «обставини», а фактори – це ті з них, які є найбільш суттєвими, що зумовлює доцільність розглядання умов саме як факторів, а не обставин. Це дає підстави розуміти педагогічні умови як фактори.

Н.Іпполітова розглядає різні підходи до розуміння умов у філософії, психології, педагогіці. Щодо останньої вони розглядаються як сукупність впливів, які позначаються на розвитку, поведінці, вихованні й навчанні, формуванні особистості, що забезпечують успішність діяльності. В аспекті класифікації виділяються об'єктивні умови – нормативно-правова база – та суб'єктивні умови, що відбивають потенціал суб'єктів педагогічної діяльності, рівень узгодженості їхніх дій, ступінь особистісної значущості цільових пріоритетів. На нашу думку, об'єктивні фактори позначаються як ситуація, а педагогічними умовами є тільки суб'єктивні фактори. До того ж, як зазначає Є.Хриков, педагогічні умови є продуктом діяльності педагога, отже, їх об'єктивне походження у педагогічній практиці виключається.

У педагогічній діяльності результат є функцією умов процесу, що зумовлює їх значущість і відповідне місце в структурі наукового знання. Розглянемо питання щодо місця умов у системі наукового знання. Погоджуємося з І.Липським стосовно ствердження, що умови і фактори є інваріантом наукового знання, який існує при застосуванні діалектичного підходу у науковому пізнанні та перетворенні соціально-педагогічної практики

[44]. Виникає потреба уточнити зв'язок педагогічних умов з педагогічною теорією, методологією, технологією.

Взаємозв'язки між частинами характеризують структуру системи, отже, відбивають її статику. Динамічний аспект системи представлений поведінкою, взаємодією, функціонуванням. Отже, у цьому ракурсі умови слід розглядати як компонент, що забезпечує рух від статичної системи до динамічної, оскільки, з одного боку, вони є втіленням існуючих зв'язків, з іншого – саме вони уможливають виникнення, існування, зміну об'єктів у системі.

Виділення умов засноване на закономірних зв'язках, які розкриваються в тій чи іншій теорії. Потрібен аналіз теорії, щоб конкретизувати значущі зв'язки. Педагогічні умови слід розглядати в системі теоретичного знання. Вони є інваріантом наукового знання у межах наукових концепцій, що пропонуються дослідниками. Є.Хриковим ставиться під сумнів можливість розгляду педагогічних умов через закономірності, оскільки вони пов'язані з принципами, а принципи з правилами. На нашу думку, існуючі закономірності й засновані на них принципи та правила можуть бути актуалізовані лише в конкретних умовах. Саме умови визначають результат педагогічного процесу, тому без достатніх педагогічних умов не можна розраховувати на високу його ефективність. Можна не погодитись з висновком Є.Хрикова про те, що педагогічні умови мають більш локальний характер застосування, ніж закономірності, принципи, педагогічні правила. Як було показано вище, саме педагогічні умови забезпечують ступінь прояву останніх, а їх «локальний» характер є лише наслідком застосування сукупності педагогічних парадигм для виділення й обґрунтування.

В.Яковлєв розглядає педагогічні умови як закономірності ефективності, оскільки їх основне призначення полягає в оптимізації педагогічного процесу. Вони викривають об'єктивні зв'язки між різними боками досліджуваного об'єкта та факторами, що впливають на результативність педагогічного процесу. Тому виявлення умов ефективності як процес абстрактно-творчого перетворення наявної інформації у науково обґрунтоване судження пов'язане з

індивідуальною творчістю. Автором пропонується спосіб виявлення умов, який передбачає виконання послідовності дій: виявлення основних компонентів досліджуваного феномена, причетних до досягнення мети, їх аналіз та визначення ступеня впливу; вибір заходів, що посилюють ефективність кожного компонента; упорядкування одержаних умов; експериментальна перевірка кожної умови та всього комплексу. Необхідність запропонованих умов витікає з аналізу психолого-педагогічної літератури, досвіду роботи освітнього закладу, шляхів побудови авторської системи та результатів констатувального етапу експерименту. Є.Хриков також в якості однієї з властивостей педагогічних умов виділяє їх спрямованість на організацію педагогічної діяльності, на підвищення її ефективності.

Узагальнюючи зазначене вище, педагогічні умови опосередковують, з одного боку, дію вимог, утілених в меті педагогічного процесу, а з іншого – дію педагогічних закономірностей, утілених у принципах і правилах побудови педагогічної системи. Враховуючи суб'єктивний характер педагогічних умов, їх роль у підвищенні ефективності педагогічного процесу, науково обґрунтований характер, розглядаємо їх як елемент системи управління.

Педагогічні умови відповідного педагогічного процесу виділяються та конструюються дослідником із урахуванням проблемної ситуації, на основі положень тої чи іншої педагогічної парадигми; вони є одним із можливих варіантів його оптимізації, на утворенні якого позначаються як об'єктивні (проблемна ситуація, положення тої чи іншої педагогічної парадигми, методологічний підхід), так і суб'єктивні (досвід дослідника, рівень його креативності, особисті уподобання) фактори. Як зазначає В.Хриков, виокремлення у дослідженні певних педагогічних умов має сенс, якщо вони містять нове наукове знання, тобто мова йде про відповідність вимогам наукової новизни. Проте така новизна, на нашу думку, не може бути абсолютною, адже поза увагою залишаються інші, не актуалізовані й емпірично не перевірені можливості буття.

З урахуванням ролі педагогічних умов в оптимізації педагогічної системи, обов'язковим завданням дослідження має бути їх проектування, завдяки чому педагогічна система забезпечує актуалізацію тих або інших потенційних можливостей свого буття. Причому дія педагогічних умов має ймовірнісний характер, адже вони не можуть гарантувати отримання певного результату, але суттєво підвищують імовірність його досягнення. Необхідність умов зумовлена прикладним характером педагогіки, яка, на відміну від фундаментальних наук, що описують, пояснюють, прогнозують явища фрагменту реальності, реалізує ще конструктивну функцію, яка втілюється у проектуванні та реалізації моделей розв'язання освітніх завдань. Педагогічні умови відносяться до теперішнього, забезпечуючи урахування ситуації, й, одночасно, здійснюючи зв'язок між минулим (закономірності, встановлені відповідною теорією), теперішнім (вимоги, зумовлені проблемною ситуацією) та майбутнім (мета прогнозованої діяльності).

Н.Іпполітова вважає, що психолого-педагогічні умови визначаються з урахуванням структури особистісної характеристики суб'єкта педагогічного процесу, що зазнає змін. В.Андреев визначає педагогічні умови як результат «цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів, організаційних форм навчання для досягнення цілей». Оскільки, як було зазначено вище, умови виступають як утілення зв'язку між об'єктами, який реалізується через пізнання, діяльність спілкування, студент взаємодіє зі змістом через пізнання, методами і засобами – через навчальну діяльність, викладачем у межах тої чи іншої форми – через спілкування.

Узагальнюючи положення, проаналізовані вище, виділяємо критерії визначення сукупності педагогічних умов, які:

- визначаються відповідною метою, яка розглядається в якості причини, та проблемною ситуацією, усунути яку вони покликані;
- засновані на закономірних зв'язках та відношеннях, які розкриваються в тій чи іншій теорії, і виникають у процесі пізнання, діяльності, спілкування;

- відносяться до основних компонентів досліджуваного феномена, причетних до досягнення мети;
- за формою представляють заходи, що посилюють властивості об'єктів, які мають бути актуалізовані;
- узгоджені із закономірностями і принципами педагогічного процесу.

Висновки:

- 1) Під педагогічними умовами будемо розуміти достатню сукупність факторів, що забезпечують вирішення проблемної ситуації для підвищення ефективності педагогічного процесу.
- 2) Педагогічні умови є складовою теоретичного знання. Вони опосередковують зв'язок між метою, заданою відповідними вимогами, закономірностями, конкретизованими в принципах і правилах, та результатом педагогічного процесу, що створює передумови для вибору засобів педагогічної діяльності. Тим самим вони забезпечують перехід від статичних характеристик педагогічної системи до динамічних характеристик педагогічного процесу. Вони мають бути узгодженими з педагогічними принципами і педагогічною ситуацією.
- 3) Визначення педагогічних умов здійснюється відповідно до мети, проблемної ситуації, закономірних зв'язків об'єкта, які трактуються відповідно конкретної педагогічної парадигми й проявляються у процесі пізнання, діяльності, спілкування. Педагогічні умови формулюються через заходи як сукупність дій, спрямованих на посилення тих властивостей об'єкта, які причетні до мети і мають бути актуалізовані

Література

1. Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика. /С.М. Вишнякова – М. НМЦ СПО, 1999. – 538 с.

2. Ипполитова Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация / Н.Ипполитова, Н.Стерхова //General and Professional Education, 2012. – № 1 – С.8-14
3. Краткий психологический словарь //Л.А.Карпенко, А.В.Петровский, М. Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону: «ФЕНИКС», 1998. – 506 с.
4. Липский И.А. Социальная педагогика. Методологический анализ: Учебное пособие //И.А.Липский. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 320 с.
5. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка /С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведова. – М.: Аз; Издание 3-е, стер., 1996. – 928 с.
6. Розвиток творчого потенціалу майбутнього фахівця: монографія / Т.О.Дмитренко, К.В.Яресько, Т.В.Колбіна та ін. – Херсон: ПП Вишемірський В.С., 2014. – 424 с.
7. Философская Энциклопедия. В 5-х т. Советская энциклопедия / Под редакцией Ф. В. Константинова. – М.: 1960-1970 [Электронный ресурс] - Режим доступа: www.academic.ru .
8. Хриков Є.М. Педагогічні умови як складова наукових знань / Шлях освіти. – 2011. – № 2. – С.11-15

Dmitrenko Tamara. Kopylova Svitlana. Location pedagogical conditions in the system of scientific knowledge

On the basis of evidence of the terms and pedagogical conditions concept «pedagogical conditions» is specify. Place of pedagogical conditions in system of theoretical and methodological knowledge was justify. Established that their main function is to optimize and improve the efficiency of educational process. The theoretical analysis allowed to select the criteria for the designation of pedagogical conditions

Keywords: conditions, pedagogical conditions, factors of pedagogical process, the criteria for designation the pedagogical conditions